

**ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՆՔՆՈՐՈՇՄԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑՈՎ**

Լ.Գ.ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Խ.ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎ. ՀՊՄՀ, Ք.ԵՐԵՎԱՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Առանցքային բառեր՝ ներառական կրթություն, համընդհանուր ներառականություն, հաշմանդամություն ունեցող անձ, ինքնորոշում, էկոլոգիական մոտեցում:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում առաջարկվում է Հայաստանում ներառական կրթության զարգացման ուղի՝ «ներքևից վերև», հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինքնորոշման զարգացման միջոցով՝ տվյալ հիմնահարցի ԱՄՆ-ի օրինակի հիման վրա: Ինքնորոշումը դիտարկվում է որպես անձնային հատկություն, որը պետք է զարգացնել հաշմանդամություն ունեցող երեխաների մոտ՝ միկրոհամակարգից սկսած:

**РАЗВИТИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ПОМОЩИ РАЗВИТИЯ
САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ**

Л.Г.КАРАПЕТЯН

АГПУ ИМ.Х.АБОВЯНА, Г.ЕРЕВАН, АРМЕНИЯ

Ключевые слова: инклюзивное образование, тотальная инклюзия, личность с инвалидностью, самоопределение, экологический подход.

РЕЗЮМЕ

В статье предлагается путь развития инклюзивного образования в Армении “снизу-вверх” при помощи развития самоопределения лиц с инвалидностью на примере данного вопроса в США. Самоопределение рассматривается как личностное качество, которое нужно развить у детей с инвалидностью, начиная с микросистемы.

**THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION THROUGH DEVELOPMENT
OF SELF-DETERMINATION OF PEOPLE WITH DISABILITIES**

L.KARAPETYAN

KH.ABOVYAN ASPU, YEREVAN, ARMENIA

Keywords: inclusive education, total inclusiveness, person with disability, self-determination, ecological approach

SUMMARY

In the article a “bottom-up” way to develop the inclusive education in Armenia is suggested through development of self-determination of people with disabilities based on the USA example. The self-determination is considered as a personal characteristic which should be developed in children with disabilities starting from their microsystem.

Հայաստանում ներառական կրթությանն ուղղված առաջին քայլերը սկսել են իրականացվել դեռ 2000 թվականների սկզբներից, երբ Երևանի հանրակրթական դպրոցներից մեկի տնօրենը համարձակվեց համաձայնել սովորելու ընդունել հոգեկան զարգացման խանգարումով առաջին

աշակերտին դպրոցի դեռևս անպատրաստ ֆիզիկական պայմաններով, ուսումնական ծրագրերով, ուսուցչական և մասնագիտական կազմով: 2005 թ-ին Հայաստանում ընդունվեց կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին օրենքը, որով ներառական կրթությունն ընդգրկվեց ՀՀ կրթության զարգացման պետական ծրագրերի մեջ: 2012 թվականին ՀՀ Ազգային Ժողովի կողմից հաստատվեց հանրակրթության մասին օրենքում փոփոխություններ կատարելու օրենքի նախագիծը, ըստ որի ներառական կրթության մասին օրենքը դարձավ հանրակրթության օրենքի մի մաս, դրանով հանրակրթական համակարգում որդեգրվեց համընդհանուր ներառականությունը, այսինքն՝ բոլոր հանրակրթական դպրոցները պետք է պատրաստ լինեն իրականացնելու ներառական կրթություն: Համընդհանուր ներառականությունը կյանքի կոչելու համար վերջնաժամկետ սահմանվեց 2022թ., հետագայում երկարաձգվեց մինչև 2025-ը՝ ելնելով ոլորտում առկա խնդիրների լուծում պահանջող մեծ ծավալից: Առաջնային հիմնախնդիրներից է հանդիսանում մարդկային ռեսուրսների վերապատրաստումը: Չնայած մեր երկրում իրականացվող մեծածավալ կրթական բարեփոխումներին, կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների ծնողների հետ իրականացված գրույցի ընթացքում նրանց կողմից արտահայտած մեծ մտավախություններից է իրենց երեխայի ճակատագիրը դպրոցից հետո: Շատ ծնողներ, քաջ գիտակցելով, որ կարևոր է, որ իրենց երեխան ձեռք բերի ինքնուրույնություն, իրենց երեխային ինքնուրույն կամ անկախ կյանքի նախապատրաստելը համարում են շատ դժվար հարց:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինքնուրույնության զարգացման վերաբերյալ գրականության ուսումնասիրությունը և վերլուծությունը ցույց է տվել, որ դրա կարևորագույն բաղադրիչներից է նրանց ինքնորոշումը: Իսկ ի՞նչ է ինքնորոշումը: Ներառականության վերաբերյալ հայալեզու գրագանության ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ «ինքնորոշում» հասկացությունը, որպես առանձին երևույթ, որի ձևավորումը, հատկապես հաշմանդամություն ունեցող անձանց մոտ ունի մեծ կարևորություն, հանդիպում է միայն անկախ, «ինքնուրույն կամ անկախ կյանք»-ը սահմանելիս և դիտարկվում է իրավունքների դաշտում, օրինակ՝ «Անկախ կյանքը փիլիսոփայություն է և հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց շարժում՝ հիմնված համայնքում ապրելու իրավունքների վրա, այդ թվում՝ ինքնորոշման, հավասար հնարավորությունների և հարգանքի վրա»: [Էջ 23, 1]: Այն սահմանվում է նաև որպես մասնագիտական կողմնորոշման իրականացման հիմնական սկզբունքներից մեկը և դիտարկվում է հենց մասնագիտական կողմնորոշման շրջանակներում: [Էջ 16, 2]

Ինքնորոշման մասին առաջինը գրել է դեռ 17-րդ դարում անգլիացի փիլիսոփա Ջոն Լոքը՝ այն համարելով բոլոր մարդկանց հիմնարար իրավունք, այդ թվում՝ ազատության, հավասարության և սեփական կամքն իրագործելու [5]: Չնայած ինքնորոշման մասին խոսվել է դեռ շատ վաղուց, սակայն այդ հարցի շուրջ ուսումնասիրությունների համար դեռ շատ անելիքներ կան մինչ օրս: Ամերիկյան հայտնի «The Merriam-Webster Dictionary» բառարանում «ինքնորոշում» հասկացությունը անձնային մակարդակում սահմանվում է որպես առանց արտաքին ճնշման ինքնուրույն

ընտրություն կատարելու կարողություն [4], իսկ հոգեբանության մեջ այն դիտարկվում է դրդապատճառների հոգեբանության շրջանակներում:

Փոյություն ունենց հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինքնորոշման վերաբերյալ մի քանի տեսություններ, որոնցից ամենաընդգրկունն այն ուսումնասիրում է էկոլոգիական մոտեցման տեսանկյունից: Էկոլոգիական մոդելն անձին դիտարկում է իր բոլոր կարողություններով և հատկություններով: Այսօր տվյալ տեսության համաձայն ինքնորոշումը սահմանվում է որպես մի համալիր գործընթաց, որի հիմնական նպատակն է կյանքի և անձի համար դրա կարևոր բնագավառների հանդեպ անձի կողմից ցանկալի վերահսկողության մակարդակի ձեռք բերումը: Այս սահմանմամբ ինքնորոշումը իրավական բնագավառից ընդլայնվում է դեպի կյանքի բոլոր բնագավառներ և դիտարկվում որպես մարդու մտքերի, զգացմունքների և վարքի հիմնական որոշիչ և պատասխանատվության միջոց, իսկ հոմանիշներ են հանդիսանում անկախությունը և ինքնուրույնությունը: [5]

Ներառական կրթության շրջանակներում տվյալ հասկացության ուսումնասիրման կարևորությունն այն է, որ անձի ինքնորոշումը պետք է հանդիսանա ներառական կրթության նպատակը, այն է՝ ձևավորել ԿԱՊԿՈւ երեխաների անձնային ինքնորոշման հատկություններ կամ ինքնորոշված անձ: Ինքնորոշված անձը, ինչպես նշում են որոշ հեղինակներ՝ Ջ.Էյբերին, Բ.ՄըքԳրուն, Ջ.Սմիթը, պետք է քաջատեղյակ լինի իր նախասիրությունների, ուժեղ և թույլ կողմերի մասին, կարողանա սահմանել նպատակներ, լինել ասերտիվ, կարողանա արտահայտվել, որպեսզի հասնի իր ցանկալի արդյունքին՝ հարգելով կողքինին, կարողա սեփական գործողությունների պլան կազմել այդ արդյունքին հասնելու համար: [3]

Էկոլոգիական մոտեցման մեջ դիտարկվում է անձի մոտ այդ հատկությունների ձևավորման գործընթացում միջավայրի դերը և նշանակությունը, որտեղ կարևորվում է անձի միկրոհամարակգից (ընտանիքի) մինչև մակրոհամակարգի (հասարակության, հասարակական ինստիտուտների) դերն ու արժեքները: Ինքնորոշման էկոլոգիական տեսության հեղինակ Բ.Էյբերիի համաձայն՝ հաշմանդամությունից առաջացած դժվարությունները կարող են ազդել անձի ինքնորոշման վրա՝ սկսած միկրոհամակարգից՝ ընտանիքից: [էջ 33-34, 5] Դրանով շեշտվում է, որ հենց ընտանիքից պետք է սկսվեն անձի ինքնորոշումը և ներառականությունը: Այս տեսության մեջ կարևորվում է ինքնորոշմանը նպաստող և դրա բաղադրիչներ հանդսացող հատկանիշների ձևավորումը՝ անձնային տեսլականի և նպատակների սահմանում, անձնային ընտրության և որոշման կայացում, վարքի ինքնակարգավորում, միջանձնային խնդիրներ լուծելու կարողություն, անձնական շահերի պաշտպանություն, սոցիալական հմտություններ (որը հաճախ խնդիր է հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար), ինքնուրույն ապրելու հմտություններ [էջ 51-65, 5]:

Յուրաքնայուր բաղադրիչի համար առաջարկվում են գնահատման չափանիշներ՝ ելնելով անձնային հատկություններից և նպատակներից, նրա հաշմանդամությունից բխող կարողություններից և դժվարություններից, մշակութային հատկանիշներից, սոցիալական միջավայրից և ռեսուրսներից:

ԱՄՆ-ի դպրոցներում, հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինտեգրման հիմնահարցերով զբաղվող հաստատություններում մեծ ուշադրություն են դարձնում նշված բաղադրիչներին՝ դրանք ընդգրկելով անհատական ուսուցման և այլ պլանների մեջ, և երեխայի անձի ձևավորման առանցքում դնում են նրա ինքնորոշումը:

Դրա հետ մեկտեղ աշակերտներին սովորեցնում են ընտրություն կատարելիս հաշվարկել սեփական հնարավորությունները, ինչպես նաև իրենց ընտրությունից և կայացրած որոշումներից բխող ռիսկերը, որ այդ դեպքում կարող են նաև անհաջողության հանգեցնել: Սրանով ձևավորում են սեփական որոշումները կայացնելիս դրանց համար պատասխանատվություն ստանձնելու կարողություն, այն անդրադառնում է «Ես» կերպարի, ադեկվատ ինքնագնահատականի ձևավորման վրա: Դրա հետ մեկտեղ սովորեցնում են հարգել ուրիշներին, նրանց կարծիքը:

Գոյություն ունեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինքնորոշման ձևավորմանն ուղղված մշակված արդյունավետ մեթոդներ, որոնք կիրառվում են որպես ամբողջական ծրագրեր և ընդգրկված են ԱՄՆ-ի դպրոցներում, տարբեր հաստատությունների գործունեության պլաններում, և այսօր դա տալիս է իր արդյունքները: Վերջիններս տեսանելի են այն հարցերում, որ հենց հաշմանդամություն ունեցող անձինք են այսօր իրենց իրավունքների և բարեփոխումների պահանջատերերը՝ դառնալով սեփական շահերի պաշտպան՝ քջատեղյակ լինելով նաև սեփական իրավունքներից:

Այսպիսով, համատարած ներառականության արմատավորման համար անհրաժեշտ են ոչ միայն դրան ուղղված օրենքների ընդունումը, ինչը նշանակում է գործընթացի իրականացում վերևից ներքև, այլ նաև դրա՝ ներքևից վերև իրականացման խթանում, որը հնարավոր է հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինքնորոշման ձևավորմամբ, ովքեր կդառնան պահանջատեր փոփոխությունների համար: Այս գործընթացը պետք է սկսել ընտանիքներից և դպրոցներից, այն ինստիտուտներից, որոնք դաստիարակում և կրթում են հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Բաթոյան Զ. Ներառական հանդիսումների կազմակերպման ուղեցույց: <http://www.un.am/up/library/Inclusive Meetings Guidelines Arm.pdf>
2. Ուղեցույց հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնագիտական կրթության և կողմնորոշման ծառայությունների. Գլխ.խմբագիր Սարատիկյան Լ., Երևան 2014, <http://life-isability.am/Docs/Publications/Annex%205.%20PWD%20Proforientation Manual.pdf>
3. Abery B., McGrew K., Smith J. Validation of an ecological model of self-determination for children with disabilities. Technical Report #2. Minneapolis, MN, UofM, ICI, 1995
4. The Merriam-Webster Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/self-determination>
5. Wehmeyer M.L., Abery B.H., Mithaug D.E., Stancliffe R.J., Theory in Self-Determination: Foundations for Educational Practice, Springfield, Ill., USA, 2003